

Irodalom, politika, történelem

Bányai László *Bánffy Miklós közéleti szerepe* című tanulmánya (IGAZ SZÓ, 1973. 9.) élénk érdeklődést keltett mind az irodalom, mind a történelem kutatói között. Az írás jelentőségét nem csupán a benne közölt — nagyrészt eddig ismeretlen — adatok, hanem az az árnyalt kritikai elemzés biztosítja, amellyel a szerző Bánffy Miklóst, főként közéleti tevékenységét értelmezi; jól látja Bánffy Miklós és Kisbán Miklós munkásságának összefüggéseit, az író és a közéleti ember viszonylagos egységét: „Bánffy Miklós és Kisbán Miklós, a magán- és közéleti ember, valamint az író közti különbség és hasonlóság, az irodalmi mű és kulturális tevékenység, valamint a közéleti, politikai tevékenység közti összefüggés talán bonyolultabb és ellentmondásokkal teltebb, mint sok másnál. De egyiket jobban megértjük a másik révén. S Bánffy azok közé a típusok közé tartozik, akik életük alkonya felé forrnak ki és válnak súlyosabbá.”

Bánffy Miklós irodalomszervező munkásságát boncolgatva, Bányai a következőket állapíthatja meg az *Erdélyi Helikonról*, illetve az *Erdélyi Szépműves Céh*ről. Mindkettő „bikariasztó vörös posztó az erdélyi magyar reakció szemében, amely egyeduralmat gyakorol kulturális intézmények, irodalmi társaságok, lapok és folyóiratok zöme fölött.”

„Bánffy Miklós hajlékonyabb felfogása nemcsak gyanús volt a hígvelejű konzervativizmus szemében, hanem veszélyes megbontása a vezetőkörök egységesen vaksi, előítéletekkel és parlagisággal teli sorainak. Hiszen Bánffy még a pesti kormányzókörökkel szemben is fenntartotta az önálló vitapartner szerepét, ahelyett, hogy olyan pártfogók pórázán járt volna, akik saját országuk ügyét is szakadékbá vitték, nemhogy a romániai valóságban eligazodni képesek lettek volna.”

Dilettáns volt-e csupán Bánffy? — kérdezi Bányai László, majd így válaszol: „Az első világháború végső kifejléséig mindenestre, az irodalmi, művészeti életben és politikában egyaránt. De a forradalmak után elkötelezőbb szakasz kezdődik életében. Ha meg is marad nem egy régi lazasága, mind markánsabban alakul ki a politikus és az irodalmár benne. A saját határai és ellentmondásai közt, arisztokratikus mezét még ideiglenesen sem tudva levetni, de egyre súlyosabban képvisel valami elütöt saját osztályában.”

Különösen figyelemreméltóak az írás ama vonatkozásai, amelyek újabb adalékokkal gazdagítják Bánffy politikai szerepéről kialakult képünket. Feleleveníti Bányai a Magyar Népközösség megszervezését a királyi diktatúra idején, és méltatja az 1938-ban elfogadott kisebbségi statútumot. „Ez a statútum — írja — minden korlátja ellenére jelentős lépés volt. Annál több híja volt az elvi pontok gyakorlatba való ültetésének. Kétségkívül a magyar párti szűk körű politikával szemben a Bánffyé nagyobb és hatékonyabb volt s a román kormányzó körökben azokat a személyiségeket kereste, mint Armand Călinescu és Petrescu-Comnen, akik a helyzet tarthatatlanságáról és a kivezető út keresésének szükségességéről szintén meg voltak győződve, noha képtelenek voltak ellensúlyozni a sovíniszta mesterkedéseket a kormányzaton belül.”

Megtudjuk a tanulmányból, hogy a második világháború utolsó két évében Bánffy kockázatos feladatot is vállalt; tevőlegesen kivette részét a hitleri háborúból való kilépésért folyó akcióból. 1943 tavaszán azt a feladatot kapta Kállay Miklós miniszterelnöktől, hogy kezdjen tárgyalásokat Bukarestben a két ország közötti

függő kérdések tisztázására. Ugyanakkor pedig elvállalta Bethlen Istvántól azt a titkos megbízást is, hogy vegye fel a kapcsolatot az angolszász vonal romániai fejével, Maniuval, és jusson egyezsége vele a két ország együttes kilépése végett. Tudjuk, ezek a tárgyalások — sajnos — nem vezettek, nem vezethettek eredményre, s ennek okát Bányai László a következőképpen fogalmazza meg: „A titkos tanácskozás minden nagyobb vonalú összehangolódás ellenére csak az álláspontok kölcsönös tisztázásáig vezetett. Bánffy nem léphetett túl a magyar uralkodó osztályok általános törekvésén: menteni, ami menthető a hitleri front összeomlása esetén.“

Ismeretes, hogy szintén eredménytelenek bizonyultak Bánffy ama törekvései, hogy az észak-erdélyi ellenállási mozgalom bizalmát is élvezve, Horthyt fegyverszünet kérésére bírja. Bányal idézi Bánffy emlékiratainak e kísérletre vonatkozó részét: „Szeptember 15-én este érkeztem meg Budapestre. Másnap délelőtt Ambrózy kabinet főnök azonnal létrehozta a kihallgatást a Várban... Horthy nagyon levert volt. Szagattottan, bizonytalanul beszélt.“ Előbb az emlékiratról volt szó, azután Bánffy külön is hangsúlyozta „a hadi és politikai helyzet valóságait“. „Azt a véleményt képviseltem — írja —, hogy immár feltétlenül szükséges, hogy Magyarország szakítson a németekkel, és Románia példájára fegyverszünetet kérjen. Horthy elvből elfogadta az álláspontomat, de habozott... Újabb érvelés után megbízást adott, hogy vegyem fel a kapcsolatot Dálnoki Veress Lajos hadseregparancsnokkal, és közöljem a következőket: Veress vezérezzék keressen egy megbízható, oroszul jól beszélő tisztet, aki át tudna menni a szovjet arcvonal parancsnokságához a fegyverszüneti tárgyalások felvételére... A másik cél, ami miatt Horthynál kihallgatáson voltam, az volt, hogy szülővárosom, Kolozsvár megkíméltessek egy ostromnak és háborúnak borzalmaitól.“ Ezzel Horthy egyetértett. De az utasítások mind csak szóbeliek voltak, Horthy írásban néhány sort küldött csupán Veress címére, „mely közli, hogy Bánffy Miklósnak, a magánembernek a közlését vegye úgy, mint az ő rendelkezését...“

A tanulmány végén Bányai László így sommázza véleményét: „Bánffy idős korában, életének sok ciccakkja után le tudta vonni kora keserves eseményeinek lényeges tanulságait, s a történelmi fordulatot nemcsak felismerte, hanem szembe is tudott fordulni a hitlerista árral.“

*

Bányai László tanulmánya sajátos módon viszi tovább azoknak az írásainak szemléletbeli és módszertani kvalitásait, amelyeknek egy része még a felszabadulás előtt a népfront korszakában kiteljesedő Korunk oldalain jelent meg. Balogh Edgár a következőképpen határozza meg *A Korunk szintézise 1938—1940-ben* című tanulmányában (*Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények*, XVII. évfolyam, 1973.1.) ezt a szakaszt: „Mint kommunista szellemű folyóirat a Korunk Gaál Gábor szerkesztése alatt úgy vált közéleti tényezővé a romániai magyarság soraiban, hogy évről évre növekvő mértékben nemcsak kívülről bírálta a társadalmi és szellemi jelenségeket, hanem maga is beállt munkatársaival az akkoriban kisebbségieknek nevezett nemzetiségi mozgalmak antifasiszta népfrontjába. Ez a konkrét behelyezkedés az idő és tér koordinátarendszerébe, a marxi—lenini elmélet gyakorlata »itt és most«, a romániai magyar olvasók minden elvont spekuláción felülkerekedő eligazítása az egyre bonyolultabbá váló közügyekben, a sajátos honi begyökerezés és népszolgálati magatartás »vallani és vállalni«-erkölcse nem egyszerre állott elő, hanem az értelmi ifjúságot foglalkoztató közproblémák, így a parasztság és a munkásság meg a középrétegek, a nemzeti kérdés, a Dunavölgye és Kelet-Európa társadalmi és történelmi fogalmkörének megragadása útján, egy szláv—román—magyar egymásrautaltság tudományos elemzésével forrott ki.“

Nos, Bányai László említett cikkei (*Német „Mitteleuropa“ és a dunavölgyi összefogás; Dunamenti múlt; Visszatérő dunamenti történelem; Erdély és a felvilágosodás*) ezt a szellemet, e szellemnek megfelelő történelmi koncepciót fejezték ki. A nagy közös szabadságharcos hagyományokat elevenítették föl a kelet-európai népek szabadságát és függetlenségét veszélyeztető Drang nach Osten-nel szemben. Balogh Edgár így értékeli az erdélyi felvilágosodásról szóló cikket: „Bányai László Erdély történetének ápolását nemcsak a feudális emlékezéssel, hanem azzal az egyoldalú társadalombírálattal szemben is megvédi, amely »kikezdte a rendi összefogás emléket ápoló transzvilvanizmust, anélkül, hogy helyébe a népi összefonódás, a közös művelődési és munkatér társadalmi tényét állította volna«. A francia forradalom másfél százados emlékének szánt különszám gazdag francia és európai

anyagát ő egészíti ki Erdély és a felvilágosodás történelmi tárgykörével, s kísérletet tesz a magyar—román történelmi viszonylatok általános dunavölgyi képbe való behelyezésére, új Szent Szövetség veszedelmét láttatva a hitleri Harmadik Birodalom célkitűzéseiben.“

NEMZETI SZUVERENITÁS, GAZDASÁGI HALADÁS (Era socialistă, 1973. 20.)

Ştefan Năstăsescu, a nemzetközi élet és a világgazdaság néhány alapvető fontosságú kérdését elemző írásában fontosabban a fejlődő országok államosítási törekvéseivel és lehetőségeivel foglalkozik.

Abban a gazdaságtörténeli korszakban, amelyben a fejlődő országok területén idegen érdekeltségek aknázzák ki a természeti kincseket, vagy amelyben az önálló gazdasági fejlődés útjára lépő államok gazdaságfejlesztésük előmozdításáért idegen tőke közreműködésére is igényt tartanak, kivételes fontossága van annak, hogy ezek az államok valóban szabadon rendelkezzenek természeti kincseikkel.

Ilyen körülmények közepette a fejlődő országok erőteljesen hangsúlyozzák: szuverenitásuk jogot biztosít arra is, hogy saját — közelebbi és távlati — érdekeiknek megfelelően szabják meg a kiaknázás feltételeit. Az országok nemzeti érdekeit szem előtt tartó kormányok arra törekcsenek, hogy a nemzetközi cégek adminisztrációjában és a profitok felosztásában minél nagyobb, lehetőleg többségi részesedést biztosítsanak a maguk számára.

Számos ázsiai, afrikai és latin-amerikai ország az intézkedések sorozatával törekszik vagy az idegen ellenőrzés alatt levő nagy fontosságú lelőhelyek államosítására, illetve kisajátítására, vagy a kiaknázást szabályozó szerződéses feltételek javítására.

A független fejlődés útjára lépett országok gazdasági-társadalmi adottságai bizonyos esetekben megkövetelik az idegen tőke és a nem hazai szakemberek közreműködését. Nyilvánvaló, hogy az idegen tőke és szak személyzet közbejöttérére a gyengén fejlett országok kincseinek kiaknázásában csakis az érdekelt kormányok kifejezett kérése alapján kerülhet sor, s bizonyos jól meghatározott feltételek tiszteletben tartása elengedhetetlenül szükséges. E feltételek egyike: az érdekelt fejlődő ország kormányának ellenőrzése az idegen tőke minden, az illető országot érintő tevékenysége fölött.

Năstăsescu kifejti, hogy a nemzetközi jog az államosítás és kisajátítások kérdésében elismeri az alkalmazhatóságot az állam minden javát illetően, akár nemzeti területen, akár külföldön található e javak. Az ENSZ-közgyűlés már egyik, 1952. évi határozatában leşzögezte: az államosítás joga nem összeegyeztethetetlen a Világszervezet Chartájának alapelveivel.

A természeti kincsek államosításának gyakorlata felszínre hozott jó néhány módszert. E módszerek nem azonosak minden államban: különbözőségeik meghatározói az illető államok haladó osztályainak — főként a munkásosztálynak — a fejlettségi és szervezetségi színvonala, a nemzeti felszabadító mozgalom hatóereje s más, az illető állam belső életét jellemző társadalmi-politikai tényezők.

Bizonyos esetekben az államosítások következtében az idegen cégek „anyaországai” megkísérelték kétségbe vonni a nemzeti kormányok jogát a nemzeti területen levő nemzeti kincsek államosítására. A szerződések érvényességére hivatkoztak, és az úgynevezett szerzett jogokra; ez utóbbi jogcímmel rendszerint az államosítást követő kielégítést igényelték.

Năstăsescu szerint az ilyen jellegű érveket sem jogilag, sem erkölcsileg nem lehet alátámasztani, mert a magánfelek nem nemzetközi jogi alanyok, tehát nincsenek a szuverén államokéval egy szinten érvényesíthető jogaik. A *pacta sunt servanda* elve nem mindig alkalmazható a szuverén államok által a külföldi monopóliumoknak nyújtott koncessziókra, minthogy ezek a belső jog hatáskörébe tartoznak, így belső kormányzati intézkedésekkel érvényteleníthetők vagy módosíthatók.

Ehhez a — sok nemzetközi jogász helyeselte és a Hágai Nemzetközi Bíróság alátámasztotta — jogi érvehöz társul az az erkölcsi argumentum, amely szerint az államosítás tulajdonképpen csak részleges jóvátétele az abból kialakult helyzetnek, hogy idegen gazdasági szervezetek hosszú ideig kizsákmányolhatták a nemzeti természeti kincseket és munkacérot.

Persze adódhatnak helyzetek, amelyekben az államosítás jogát alkalmazó